

УДК 340.12

СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРИРОДНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ ЩОДО ПРАВА І ВЛАДИ

Юлія ЦУРКАН-САЙФУЛІНА,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається розвиток основних концепцій природно-правової доктрини. Особлива увага приділяється відродженню природного права в XX столітті. Розкрито евристичні можливості юснатуралістичного підходу до права та влади.

Ключові слова: природно-правова доктрина, концепція, право, влада.

MODERN INTERPRETATIONS OF THE NATURAL-LEGAL DOCTRINE OF LAW AND AUTHORITY

Yuliia TSURKAN-SAIFULINA,

Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Theory and History
of State and Law of Chernivtsi Legal Institute of the National University "Odessa Law Academy"

SUMMARY

Development of basic conceptions of natural-legal doctrine is examined in the article. The special attention is spared the revival of absolute law in XX age. Solved possibilities natural law approach to law and power.

Key words: natural-law doctrine, concept, law, power.

Постановка проблеми. Природно-правова доктрина, яка пережила потужний ренесанс в Європі та Північній Америці після Другої світової війни, сьогодні хоч і поступається популярністю юридичному позитивізму, все ж має значну кількість прихильників, особливо на пострадянському просторі. Незважаючи на всі свої недоліки, юснатуралізм завжди посідав своєрідне місце у структурі філософсько-правової думки, подекуди навіть витісняючи інші типи праворозуміння. Іноді лунають парадоксальні твердження, що винятково природно-правова доктрина може бути сферою філософії права, а юридичний позитивізм, соціологічне праворозуміння тощо не можуть «претендувати» на цей високий статус [21], що, звісно, не витримує жодної критики.

Однак було б помилкою вважати, що природно-правова доктрина є винятково європейським «винаходом». Незважаючи на те, що часто англо-американську традицію асоціюють саме з юридичним позитивізмом, не меншою, а подекуди навіть більшою, мірою вона також продукувала впливові ідеї природно-правової спрямованості, особливо стосовно проблем зв'язку права і влади. Європейські ж природно-правові концепції XX ст. утворюють відроджену природну школу права. Так, до них належать: концепції неотомізму (Ж. Марітен), неогегельянства (В. Дільтей), неокантіанства (Р. Штаммлер), феноменології (А. Троллер), екзистенціалізму (Е. Фехнер), герменевтики (В. Гассемер), етичні (Л. Фуллер) та антропологічні (Е. Боденхаймер) теорії та інші [27].

Отже, **метою статті** є з'ясування особливостей інтерпретацій зв'язку права і влади у природно-правовій доктрині.

Виклад основного матеріалу. У другій половині XX століття однією з головних тенденцій в аналітичній філософії права є виникнення нових форм правового натуралізму (теорій природного права) як реакція на теоретичні і методологічні установки юридичного неопозитивізму Г. Харта і його послідовників. Специфіку взаємодії натуралізму і позитивізму зумовлено, передусім, від-

мінностями в теоретичному осмисленні загальних умов «юридичної дійсності» правових норм. Розуміння права як нормативного регулятора людської поведінки неминуче породжує питання і про розмежування права і моралі як стандартів поведінки. У цьому сенсі для позитивізму характерним є визнання умовами «юридичної дійсності» певних соціальних фактів, а в натуралізмі – морального змісту правових норм.

Природна (філософська) школа, як відомо, виходить з того, що право притаманне людині в силу її природи. Таке бачення права відкривається крізь призму поняття природної влади, тобто влади природи в самій людині і в стосунках між людьми. Усвідомлюючи свою владу, людина виявляє своє природне право, в межах якого вона вільна проявляти активність.

Характерно, що більшість прихильників природного права у своїх концепціях відзначають найперше моральні цінності, яким повинні відповідати норми позитивного права [15]. Типовими для цього розуміння є такі погляди. Авторитет позитивного права «залежить від його справедливості або, принаймні, від його здатності забезпечити справедливість» [25, с. 50], несправедливе право не є правом. Позитивне право у зв'язку з цим має підлягати не тільки інструментальній оцінці, але, передусім, оцінці моральній, критеріями якої є фундаментальні права людини. Якщо ж закон прямо порушує фундаментальні суб'єктивні права, то громадяни отримують моральне право не дотримуватися його, такий закон не є правовим і його має бути скасовано [6, с. 23]. «Право є похідним від волі <...> Право захищає свободу, і тому воно може розглядатися як засіб її забезпечення <...> Право – це умова і підстава волі, а свобода – мета права» [30, с. 63]. «Цінності природного права не зникають, навіть будучи поглинутими позитивним правом. Просто вони переходять в категорію узаконених, частково залишаючись у сфері чисто моральних цінностей» [12, с. 13]. «<...> Очевидно, що право є невіддільним від мораль-

ності, від категорій свободи і справедливості, від самоцінності особистості» [13, с. 10].

Викладене вище уможливило висновок, що в сучасному розумінні засад природної теорії моральні принципи є метаюримічним критерієм позитивного права і визначаються як вищі норми і принципи, що стоять над законом, змістом яких є абсолютна або відносна значущість, при цьому передбачуване апіорно необхідним начало справедливості визнається джерелом «правильного» змісту законів та інших державних рішень.

Винятково слушно видається запропонована С.П. Рабіновичем дефініція загального поняття природного права в державно-юримічній діяльності як закономірностей владного регулювання та саморегулювання людської поведінки, які в конкретно-історичних умовах забезпечують збереження та розвиток людини і суспільства. Дія цих закономірностей опосередковується людською свідомістю у вигляді: 1) принципів діяльності з розподілу та обміну суспільнозначущими благами (юримічній діяльності); 2) принципів легітимації змісту чи форм здійснення такої діяльності [19, с. 354–355].

І хоча такий підхід тяжіє, принаймні частково, до класичних інтерпретацій природного права Т. Гоббса (право як засіб, що сприяє самозбереженню суспільства), можна констатувати його релевантність потребам нашого дослідження, оскільки в ньому підкреслюється чи не найважливіша теза юснатуралізму – незалежність факту існування права і його істинності від влади та її рішень. Важливо також звернути увагу на те, що таке, нехай операціональне, визначення природного права імпліцитно передбачає звернення до ідей цінності, адже для юснатуралізму характерним є визнання не просто інструментальної, а й власної цінності права [16, с. 32].

Аксіологічний підхід у сучасному праворозумінні виражається також у тлумаченні права як засобу підтримки єдності світу, спільного проживання і порядку, забезпечення захисту від сваволі та інших несправедливостей, а також як результативного інструмента соціального контролю. Названі властивості права реалізуються за допомогою таких його, здебільшого інструментальних, характеристик, як визначеність його дозволів і заборон (на противагу вимогам морального характеру), високий ступінь систематизованості та несуперечності, результативності його велін і гарантованості його розпоряджень, підтримуваних погрозою застосування примусової сили держави. «Для впровадження у життя пануючого в суспільстві праворозуміння, – підкреслює П.М. Рабінович, – держава з необхідністю вдається до різноманітних загальнообов'язкових організаційно-юримічних структур, механізмів, процедур, «технологій» тощо. Всі вони характеризуються, описуються, фіксуються, як правило, через формально визначені ознаки відповідних дій, фактів, ситуацій, які настільки тісно пов'язуються, поєднуються, переплітаються, що утворюють певну ціннісну цілісність, «розчленувати, сепарувати яку можна у чистому вигляді лише теоретично в абстракції» [18, с. 32].

Ю.М. Оборотов справедливо зазначає, що інструментальна цінність права «<...> виражена в здатності права закріплювати існуючі цінності, ієрархізувати їх у нормативній системі, інформувати про світ цінностей, охороняти існуючі цінності <...>, виходячи з принципу справедливості, розподіляти цінності» [16, с. 33].

Як стверджує А.О. Фальковський, розгляд права в межах ціннісного підходу зумовлено двома найбільш важливими чинниками. По-перше, ціннісний підхід до права має своїм фундаментом певну філософську концепцію цінностей. Від розуміння природи цінностей безпосередньо залежить і визначення ціннісного змісту права. По-друге, саме

тип праворозуміння прямо впливає на тлумачення зв'язку між цінностями та правом, визнання його цінності для людини та суспільства [24, с. 62].

Важливо зауважити, що, незважаючи на всю строкастість, юснатуралізм як тип праворозуміння характеризується однією центральною тезою, що незмінно присутня в усіх його різновидах. Якщо юридичний позитивізм наполягає на тому, що питання змісту права не може вирішуватися засобами самого ж права, тому ця проблема має моральний, політичний, економічний тощо характер, тобто саме собою право ніякого *власного змісту* не має, то в рамках природно-правової доктрини набуває ваги прямо протилежна ідея. Право завжди має певний власний зміст, який не залежить ані від моральних коливань у суспільстві, ані від засобів юридичної логіки, які можуть використовуватися в конкретній правовій системі, ані від політичної раціональності. Право несе в собі незмінні константи, завжди апелюючи до певного набору цінностей, від яких неможливо відмовитися і які неможливо змінити.

Представники сучасних теорій природного права у своїй критиці позитивістських аргументів про право зберігають низку відомих постулатів класичної юснатуралістичної традиції:

1) існують об'єктивно задані моральні норми і принципи, які лежать в основі світового порядку і підлягають пізнанню людським розумом;

2) природне право – юридична форма певних моральних принципів, що становлять основу нормативного правопорядку;

3) індивід має сукупність природних і невідчужуваних прав, існування яких об'єктивно передують появі норм позитивного права;

4) норми позитивного права повинні відповідати принципам природного права, а також принципу *lex injusta non est lex*, сприйнятому в тому сенсі, що несправедливі закони не створюють морального обов'язку їм підкорюватися [8, с. 420].

Для більшості сучасних концепцій природного права характерна критика позитивістської методології і тези про розмежування права і моралі, «сушого» і «належного» у праві. Ілюстративно в цьому контексті є думка американського філософа права Б. Бікса про те, що концептуальні натуралісти розглядають право як телеологічне поняття і засіб побудови справедливого суспільства, заперечуючи при цьому дескриптивний і морально нейтральний підхід неопозитивістів [28, с. 70]. Ця фундаментальна ідея має значення для інтерпретації майже всіх правових проблем, які постають перед правовою філософією, починаючи від питань справедливості законів і закінчуючи тим, якою має бути дискреція суддів під час вирішення складних питань. Очевидно, що проблема співвідношення права і влади тут також набуває суттєвого значення. Якщо позитивісти виключають з юридичного дискурсу питання про зміст правил та їх відповідність справедливості, говорячи, що вони є політичними або моральними за своїм характером, юснатуралісти, навпаки, наполягають на тому, що питання моральності й справедливості є основою юридичного дискурсу, його невід'ємною частиною.

Для характеристики сучасної природно-правової доктрини цікавим є підхід Л. Фуллера, заснований на функціональному аналізі права і його процедурному змісті. Особливість методологічного підходу Фуллера полягає в розумінні ним мети юридичного знання. На його думку, правова теорія спрямована на пізнання того, як реалізуються «людські сили», і тому не може бути дескриптивною теорією, що використовує під час аналізу права емпіричні дані, як в природознавстві. Метою більшості сучасних концепцій природного права є пошук оптимальної взаємодії

правових норм із фундаментальними правовими принципами і юридичними процедурами (Л. Фуллер) та загальним благом політичного співтовариства (Дж. Фінніс) [17].

Водночас процедурна концепція природного права Фуллера Л. постає як спроба побудови природно-правової теорії на основі визнання окремих аргументів юридичного позитивізму й обґрунтування ціннісного і морального «навантаження» правових норм. Однак у його концепції об'єктом дослідження є не юридичні правила, а правові відносини як сукупність юридичних процедур з реалізації норм права. Сфера правовідносин, за Фуллером, є достатньо широкою і включає відносини, що виникають на основі звичаїв, договорів, судових, адміністративних й управлінських рішень, і регульовані нормами статутного права (законодавства). У цьому сенсі юридична сила правової норми залежить не стільки від легітимності законодавця і дотримання процедур законотворчості, скільки від внутрішнього морального змісту юридичної норми [26, с. 61–65].

Фуллер вважав, що будь-яка інтерпретація подій і фактів передбачає виявлення в результаті спостереження єдності цільового, фактичного і ціннісного змісту. Немає необхідності розділяти сфери фактів і цінностей, адже розуміння події завжди включає оцінку з позицій цінностей: «факт» події може бути осмислено лише за можливості оцінити, «щоби знати те, що відбулося» [30, с. 699]. Звідси випливає, що право може і має сприйматися через саме себе з точки зору цілей і засобів правового регулювання відносин у суспільстві. Своєю чергою, це означає, що право, принаймні, у своєму «ядрі», тобто у фундаментальній ціннісній основі, є повністю незалежним від влади, і в цьому проявляється його протиставлення *сваволі*, хай навіть цілком легальній.

Іншим сучасним класиком природно-правової доктрини є австралійський філософ права Дж. Фінніс, який, виходячи з республіканських політичних ідеалів, вибудував свою концепцію на базі уявленнє про загальне благо. В основі праворозуміння Фінніса лежить переконання в тому, що несправедливі закони, навіть у разі збереження юридичної сили шляхом дотримання процедур їх ухвалення, не створюють моральних зобов'язань для своїх адресатів. Право базується на певних моральних стандартах поведінки і соціальних цінностях, які, незважаючи на історичну мінливість, визнаються суспільством і мотивують людей до поведінки на основі таких правил. Однак Фінніс не поділяє тезу, характерну для юснатуралізму загалом, що несправедливі закони є юридично менш значущими, ніж надзаконне право. На думку Фінніса, несправедливий закон є юридично дійсним і діючим, якщо він був уведений в дію з дотриманням формальних правотворчих процедур, однак він не може дати морального обґрунтування державному примусу, а отже, не має повністю обов'язкової сили для громадян [7]. Така позиція зумовлює не субстантивне, а функціональне протиставлення несправедливих законів надзаконному праву, що дає змогу Фіннісу розмежовувати легітимність *de jure* і легітимність *de facto*. Моральна оцінка закону як несправедливого не зменшує його юридичної сили і не впливає на його застосовність, оскільки він створює зобов'язання для людей, і в цьому сенсі Фінніс, принаймні частково, сприймає тезу юридичного позитивізму про розмежування права і закону. Однак сутність несправедливого закону проявляється в тому, що його реалізація загалом не сприяє досягненню фундаментальних соціальних цілей, чим створюються перешкоди для само-реалізації індивідів. У цьому плані несправедливий закон у процесі правозастосування не реалізує соціальні цілі, пов'язані з досягненням загального блага у суспільстві [25, с. 101–102].

У концепції Дж. Фінніса яскраво простежується мотив самостійності права у його протистоянні політико-влад-

ному інституту. Апелюючи подекуди до ідеології традиціоналізму, Фінніс показує, що право є вищим за будь-яку владу, але водночас його аргументи стосуються не стільки питань конституційного права і обмеження влади, скільки повсякденних проблем досягнення людьми свого щастя та самореалізації. Влада може так формувати і використовувати право, що це стає на заваді людям в їх прагненні до фундаментальних цінностей, що спотворює цільове призначення права. Це звільняє людей від морального обов'язку слідувати таким правилам, хоча варто зазначити, що це не звільняє їх від юридичного обов'язку користися законам. Таке розмежування у вимогах фактичної поведінки і оцінці закону є вкрай небажаним і таким, що створює суттєві перепони на шляху розвитку суспільства.

Класичною і багато в чому вирішальною для розуміння сучасних природно-правових концепцій стала позиція Р. Дворкіна щодо зв'язку права і влади. Він розробив одну з найвпливовіших критичних щодо юридичного позитивізму концепцій, де так само обстоюються ідеали природного права. Його вихідна позиція є дуже простою: якщо право може створювати несправедливість, то навіщо таке право взагалі потрібне? Дворкін вважає, що жодна людина не має права відвернутися від ідеалів рівності і справедливості. Жоден уряд не може бути легітимним, якщо він не проявляє рівне піклування про долю всіх своїх громадян, на яких поширюється його влада, і чітко відданістю він користується. Рівне піклування – суверенна чеснота політичного суспільства. Без неї будь-який уряд – усього лише тиранія. Отже, коли національні багатства розподілені нерівномірно (як це характерно для більшості розвинених країн), то рівне піклування ставиться під сумнів [29]. Можна помітити, що в цих міркуваннях Р. Дворкін йде за ліберальним тлумаченням справедливості Дж. Ролза, який так само вбачає мету права у досягненні справедливого суспільства, в якому б реалізовувалися ключові вимоги рівного розподілу благ [20]. І хоча Дж. Ролз є політичним філософом, а тому питання права не перебувають у центрі його уваги, можна констатувати його прихильність ідеалам природного права.

Іноді у природно-правовій доктрині на користь ідеї самостійного щодо влади змісту права використовуються також релігійні аргументи. Наприклад, Ж. Марітен, відомий французький неоміст і релігійний філософ, маючи своєю метою знайти місце релігійній концепції природного права Фоми Аквінського в сучасному філософсько-правовому дискурсі, писав про онтологічну зумовленість природних прав людини. На думку філософа, принциповою проблемою юридичного позитивізму, а подекуди і юснатуралізму, є те, що права розглядаються як надані або змодельовані владою через їх закріплення в законі. «Не дарувати, а визнавати й утверджувати» – з таким переконанням Ж. Марітен брав участь у розробці одного з найважливіших правових документів ХХ ст. – Загальної декларації прав людини 1948 р. Завдяки Марітену природно-правова концепція стала одним із вагомих ідейних джерел сучасного розуміння прав людини, а також ролі державної влади, її позитивної діяльності з реалізації декларованих прав і свобод [4].

Неможливо ігнорувати також природно-правові інтерпретації владних засад права у рамках тієї традиції філософської думки, яка бере свій початок у Росії та Україні на межі ХІХ–ХХ ст. та отримує продовження після краху соціалістичної моделі державності. Можна констатувати оригінальність філософсько-правових концепцій цієї доби в питаннях аксіології та антропології владно-правових взаємин.

Так, привертають до себе увагу ідеї Б.О. Кістяківського. Розмірковуючи про владу, він прийшов до думки про необхідність морального виправдання влади як основного її елемента. Він стверджував, що «усяка влада є носієм яко-

їсь ідеї, вона повинна мати моральне виправдання, як тільки влада втрачає свою духовну ідею, вона неминуче гине, адже духовна ідея, або моральне виправдання, державної влади стає поступово основною і найбільш важливою ознакою цієї влади. Усе, що не знаходить собі виправдання, зміниться і узгодиться з тим, що повинно бути. Над владою панує правова ідея, ідея належного» [11, с. 12–13]. Б.О. Кістяківський досліджував владу як матеріальну силу і дійшов висновку, що влада не може обмежуватися тільки сферою матеріального. Потрібно шукати й вивчати її складові, які належать до сфери ідеального. Беручи до уваги революції кінця XIX – початку XX століття, Б.О. Кістяківський відзначав: «В останньому сторіччі матеріальна сила перемагала і ставала владою тільки тоді, коли за нею була й ідейна сила» [11, с. 32]. Розглядаючи моральну сторону влади, вчений пов'язує цей момент із доцільністю її існування. Влада морально виправдовує себе тільки тоді, коли вона необхідна суспільству, якому вона й особи, що її здійснюють, покликані служити.

Отже, Б.О. Кістяківський сформулював таку думку про характер влади державних службовців: «Влада є для них не стільки їх суб'єктивним правом, скільки їх правовим обов'язком. Цей обов'язок вони повинні нести, здійснюючи функції влади, як суспільне служіння, влада в кінцевому результаті не є пануванням осіб, обраних владою, а служінням цих осіб на користь загального блага» [11, с. 35]. Отже, владі поряд з елементом панування властивий інший елемент – підпорядкування. Адже панування втілюється в суб'єктивному праві, а підпорядкування – в юридичному обов'язку. Панування суб'єкта влади припускає наявність не тільки його суб'єктивного права, але і його юридичного обов'язку перед суспільством. Причому юридичні обов'язки не менше пов'язані з владою, аніж з правом. Зв'язок влади й обов'язку розглядає С.С. Алексєєв, коли пише про позитивні обов'язки, що «вони за визначальними своїми характеристиками виражають не особливості права як своєрідного соціального регулятора, а особливості державної влади, здійснюваної через право» [1, с. 113].

Б.О. Кістяківський звертає увагу на тісний зв'язок влади з правом, у результаті якого моральний аспект влади плавно «переходить» та втілюється у праві. При цьому вчений аналізує два боки цих явищ. Державна влада, здійснюючи своє панування, з одного боку, створює власне позитивне право, а з іншого – сприяє формуванню в суспільній свідомості ідей, що визначають кордони її активності. Своєю чергою, в суспільстві, що відображає ідеї панування права над силою держави, поступово формуються потенціали якісно нового права, що виражається у верховенстві права над самою державною владою. У цих ідеях і в цьому праві держава і влада знаходять моральне, юридичне виправдання свого існування й застосування сили в інтересах усього суспільства.

Ідеї Б.О. Кістяківського, безумовно, мають природно-правові підвалини. Це пояснюється тим, що він прагне пов'язати право не стільки з владою, скільки з правом на владу, що суттєво зміщує акценти у сприйнятті владних підвалин права. Варто зауважити, що для багатьох природно-правових концепцій XX ст. і початку XXI ст. характерним є уявлення про право як, суб'єктивну категорію. У цьому контексті К.В. Горобець зазначає, що природно-правова аксіологія виходить не із суб'єктивної природи правових цінностей, а з їх *суб'єктивної* природи, що означає виключність суб'єкта як передовсім, *носія* правових цінностей. Таким носієм є не обов'язково людина, вона тільки може бути таким носієм, оскільки так само в ній можуть бути укорінені й правові антицінності. Суб'єктом правових цінностей може бути суспільство, держава, цивілізація в цілому [5, с. 35].

Саме через розрізнення суб'єктності та суб'єктивності у філософській концепції Г.С. Батіщєва видається за можливе розвинути інтерсуб'єкту парадигму, при цьому не відмовляючись від антропологізму в розумінні права. Дійсно, якщо дотримуватися діалектичної логіки філософа, то суб'єктивність постає як відстороненість від загального, протилежність об'єктивності, що знову повертає до суб'єкт-об'єктного протиставлення. «Навпаки, суб'єктне саме собою цілком належить об'єктивному безпосередньо, – пише Г.С. Батіщєв. – Воно є внутрішньою власною сходиною на багатомірних сходах усе більш складних, розвинених і довершених форм буття. Тому на противагу суб'єктивному, людина, чим більшою мірою є суб'єктною, тим вище стоїть на цих сходах, на цьому безмежному шляху становлення. Повнота суб'єктності набувається лише через подолання суб'єктивності» [3, с. 12]. Тому суб'єктивність правових цінностей виражається через їх належність інтерсуб'єктному як формі об'єктного – цілого, комплексного. Якщо говорити про таку об'єктивність, яка розкривається через суб'єктивність кожного, то логічним є твердження, що суб'єктом-носієм правових цінностей може бути не лише окремий індивідуалізований суб'єкт – людина, але й соціальна група, нація, людство.

Такий підхід, зокрема, був характерним для феноменологічної концепції М.М. Алексєєва. Він писав, що хибно розглядати право як структуру, що виникає як дещо об'єктивне. Якраз навпаки, будучи формою чуттєвого і раціонального сприйняття світу, засобом людської саморефлексії, право виникає як суб'єктивне, глибоко вкорінене в глибинах особистого людського досвіду, лише згодом набуваючи форм об'єктивності [1, с. 89]. Суб'єктивне право є потенцією, можливістю права об'єктивного. Суб'єктивне право є первинним щодо права об'єктивного, оскільки воно випливає з чистої волі суб'єкта як агента правового осмислення. Схожої думки дотримувався також Л. Дюгі, коли писав, що «у наш час <...> створюється суспільство, з якого виключається метафізична концепція об'єктивного права, щоб дати місце суб'єктивному праву» [9, с. 12]. Розмежовуючи об'єктивне право як правові норми та правові імперативи і суб'єктивне право як правомочності, заборони та зобов'язання, що належать суб'єктам права, І.О. Ільїн вважав, що про зміст права можна говорити як стосовно об'єктивного, так і стосовно суб'єктивного права. Так, якщо для об'єктивного права змістом є наявність повноважень, обов'язків та заборон, що встановлюються правовими нормами, то змістом суб'єктивного права є ті поступки і діяння, які дозволено, заборонено або поставлено в обов'язок [10, с. 47].

Схожі ідеї сповідують й інші прихильники природно-правової доктрини. По-різному обгрунтовані й неоднаково сформульовані, такі ідеї все ж можуть бути зведені до думки про первинність суб'єктивного права перед правом об'єктивним. Цим, зокрема, пояснюється те, що багато в чому саме завдяки юснатуралізму сформувалися та набули настільки широкого визнання ідеї прав людини та їх пріоритету перед будь-якими інтересами публічної влади, що сьогодні є одним із фундаментальних принципів доктрини правової держави.

З позицій природно-правової теорії є сенс розглядати владні підвалини права не тільки як такі, що не можуть витіснити фундаментальні гуманістичні цінності, котрі зумовлюють правовий зміст. Не менш важливим є й інший аспект співвідношення права і влади, а саме – розгляд влади як особливого суб'єктивного права. У сучасній юридичній літературі зустрічаються погляди на владу як на суб'єктивне право. Ю.В. Тихонравов вважає, що «сама собою влада в чистому вигляді є лише здатністю впливати на поведінку інших людей. У цьому плані влада є суб'єктивним

правом» [23, с. 7]. За цією думкою автор наводить свою інтерпретацію суб'єктивного права у його співвідношенні з об'єктивним. «Суб'єктивне право передує об'єктивному вже хоча б у тому розумінні, що об'єктивне право встановлюється владою, яка сама є суб'єктивним правом нав'язувати іншим людям певний спосіб поведінки» [23, с. 307]. Погоджуючись із таким підходом до розуміння зв'язку влади з об'єктивним і суб'єктивним правом, відзначимо, що це лише один аспект їх взаємозв'язку. Інший ракурс розгляду виявляє, що влада й об'єктивне право передують суб'єктивному праву. Таку думку висловлюють більшість учених. Обидва підходи до співвідношення влади з суб'єктивним і об'єктивним правом по-своєму є вірними. Наведені погляди відображають існування двох різних видів взаємозв'язку цих явищ, що мають значення для розуміння й сутності самої влади й методології її вивчення. Однак наявності таких зв'язків недостатньо для визначення влади як суб'єктивного права. Між владою і суб'єктивним правом не можна ставити знак рівності.

Цей висновок не означає заперечення тісної взаємодії між владою і суб'єктивним правом, та й правом взагалі. Навпаки, наявність зв'язків між ними загалом відповідає позиції тих вчених-юристів, які розглядають владу в контексті її зв'язку не тільки із суб'єктивним, а й з об'єктивним правом. Адже, як вважає Г.В. Мальцев, право за формою й по суті «є владним феноменом, нормативно-регулятивною системою, влаштованою за принципом влади авторитету» [14, с. 6–7]. Право у своєму об'єктивному й суб'єктивному вимірі є особливим явищем влади, воно «змістовно пов'язане з владою». Позаяк «влада права, хоча вона і пов'язана з державною владою, не тотожна їй і принципово не зводиться до неї. Помилка дореволюційних юристів полягає в тому, що суб'єктивне право вони розглядали як частку або «шматочок» влади, що перепадає суб'єктові від держави, отже, влада права, як вважали вони, є тією ж самою державною владою, її віддзеркаленням» [14, с. 7–8].

Отже, влада пов'язана з правом, але не зводиться до нього. Рівною мірою право пов'язане з владою, але не дорівнює цьому феномену. Понад те, право ніби «проникає» у сферу влади, де проявляється як її елемент. Своєю чергою, влада, «проростаючи» у сферу права, виявляється серед факторів, що характеризують його. Водночас взаємне проникнення права й влади не можна розуміти буквально. Право слугує ідеальною формою відбиття влади, а влада є формою втілення права з його ідеального стану в об'єктивну реальність.

Цю думку можна проілюструвати прикладом співвідношення влади з об'єктивним правом і правом суб'єктивним. Так, об'єктивне право є формою відбиття влади держави в її нормативних актах. А в суб'єктивному праві відображаються потенціали влади держави і громадянина, індивіда, якому адресоване це право. У цьому контексті суб'єктивне право, з одного боку, припускає можливість його захисту державою, тобто суб'єктивне право відображає ресурси (силу) і волю держави. З іншого ж боку, суб'єктивне право, надане індивідові, розкриває перед ним можливість діяти за своїм розсудом у рамках діючого права, тобто проявляти свою власну владу. Певною мірою, очевидно, що право (і об'єктивне, і суб'єктивне) слугує провідником влади, а влада – провідником права. Отже, право та влада опосередковують один одного. Владу відображає право, забезпечуючи його вплив на суспільні відносини, на соціальну дійсність загалом. С.С. Алексєєв, говорячи про взаємозв'язок права й влади, відзначає: «Право – гідний антипод влади, його таємничою складовою є всевладдя» [2, с. 306]. Право стає таким, бо вбирає в себе міць влади, а влада виявляється владою в результаті проникнення в неї елементів права через обмеження правом її могутності.

Серед поглядів вчених на владу в контексті права варто виокремити ті, які розглядають її як повноваження. Ю.О. Тихомиров, проаналізувавши низку поглядів на державну владу, дійшов висновку, що вона як «<...> конституційно-правова категорія використовується у двох значеннях: як сукупність владних державних повноважень і як сукупність (система) державних органів» [22, с. 20]. Спроба звести владу до суб'єктивного права або до сукупності повноважень, хоч і юридично приваблива, не є зовсім коректною, передовсім з урахуванням методологічного підходу до вивчення цього феномена. Як уже зазначалося, юридична наука фактично зробила свій вибір у цьому аспекті. Зрозуміти й пояснити владу тільки як формально-юридичне явище неможливо й методологічно помилково. Спроби розглядати владу як юридичні повноваження і як суб'єктивне право звужують обсяг цього явища. Під час дослідження влади не можна забувати про її взаємозв'язок із суб'єктивними правами й повноваженнями. Адже, по-перше, суб'єктивні права й повноваження є зовнішньою формою влади, формою, яка обмежує прояв сили й цим організує її. По-друге, суб'єктивні права й повноваження можуть бути факторами прояву самої влади.

Висновки. Підсумовуючи, варто підкреслити фундаментальну тезу юснатуралізму щодо зв'язку права і влади: наявність у права власного змісту, рівною мірою незалежного від владної сваволі та суб'єктивної оцінки; його субстантивний зв'язок із моральністю; протиставлення його власного змісту змістові законів, які часто розглядаються як продовження влади, створюють передумови для того, щоби визнати природно-правову онтологію вільною від владної складової. Зважаючи на те, що історично розквіт природно-правової доктрини припадав на часи соціальних потрясінь і розчарувань у силі позитивного права, коли виникав попит на ідеї, що виправдовували б перехід до нових соціальних порядків, апелювали б до незмінних і вічних цінностей свободи, рівності й справедливості, можна дійти висновку, що звільнення права від владної складової в рамках природно-правового підходу, поєднане з розглядом влади не як привілею чи об'єктивного соціального інституту, а як суб'єктивного права, незмінно супроводжуватиме розвиток природно-правової доктрини. Владу в юснатуралізмі не може розглядатися як підвалина права, оскільки вона є елементом позитивної соціальної реальності, котра не є і не може бути достатньо вагомим чинником для трансформації змісту природного права, яке не залежить від соціальних інститутів та правових практик.

Список використаної літератури:

1. Алексєєв Н.Н. Основы философии права / Н.Н. Алексєєв. – СПб. : Лань, 1999. – 236 с.
2. Алексєєв С.С. Линия права / С.С. Алексєєв. – М. : Статут, 2006. – 461 с.
3. Батищев Г.С. Введение в диалектику творчества / Г.С. Батищев. – М. : Издательство Русского Христианского Гуманитарного Института, 2001. – 464 с.
4. Брындина В.В. Права человека в неотомистской концепции Жака Маритена / В.В. Брындина // Правопорядок: история, теория, практика. – 2013. – № 1. – С. 86–88.
5. Горобець К.В. Ієрархія цінностей права: основні підходи / К.В. Горобець // Вісник Академії адвокатури України. – 2012. – № 2 (24). – С. 75–81.
6. Дворкин Р. О правах всерьез / Р. Дворкин ; пер. с англ.; под ред. Л.Б. Макеєва. – М. : РОССПЭН, 2004. – 392 с.
7. Дидикин А.Б. Концепция материального естественного права Дж. Финниса / А.Б. Дидикин // Евразийский юридический журнал. – 2015. – № 10. – С. 97–98.
8. Дидикин А.Б. Современные теории естественного права и классическая традиция / А.Б. Дидикин // Scholae. Фи-

лософское антиковедение и классическая традиция. – 2014. – Т. 8. – № 2. – С. 418–424.

9. Дюги Л. Общество, личность и государство: Социальное право, индивидуальное право и преобразование государства; Сущность конституции / Леон Дюги, Фердинанд Ласкаль; перевод А. Бэтта. – СПб. : Издательство «Вестника знания» (В.В. Битнера), 1914. – 77 с.

10. Ильин И.А. О сущности правосознания / И.А. Ильин. – М. : Рарог, 1993. – 235 с.

11. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права / Б.А. Кистяковский. – М. : М. и С. Сабашниковы, 1916. – 708 с.

12. Кузьмин А.В. Понятие естественного права (к проблеме правопонимания) / А.В. Кузьмин // История государства и права. – 2003. – № 6. – С. 10–16.

13. Лукашева Е.А. К вопросу о правопонимании (Основные концепции права и государства в современной России: по материалам «круглого стола» в Центре теории и истории права и государства ИГП РАН) / Е.А. Лукашева // Государство и право. – 2003. – № 5. – С. 8–12.

14. Мальцев Г.В. Право и политика в контексте теории власти / Г.В. Мальцев // Право и политика современной России. – М. : Былина, 1996. – С. 3–15.

15. Мартышин О.В. Метафизические концепции права / О.В. Мартышин // Государство и право. – 2006. – № 2. – С. 64–71.

16. Оборотов Ю.Н. Традиции и новации в правовом развитии : [монограф.] / Ю.Н. Оборотов. – Одесса : Юридическая литература, 2001. – 157 с.

17. Оглезнев В.В. Переосмысление и новая интерпретация дискуссий между Г. Л. А. Хартом и Л.Л. Фуллером и их значение для аналитической философии права / В.В. Оглезнев // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – Т. 330. – С. 55–60.

18. Рабинович П.М. Основы загалной теорії права та держави : [навч. посіб.] / П.М. Рабинович. – вид. 5-те зі змінами. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.

19. Рабинович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні / С.П. Рабинович. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 576 с.

20. Ролз Дж. Теория справедливости / Д. Ролз. – М. : ЛКИ, 2010. – 536 с.

21. Сливка С.С. Об'єкт і предмет філософії права / С.С. Сливка // Проблеми філософії права. – 2008. – Т. VI–VII. – С. 42–48.

22. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции / Ю.А. Тихомиров. – М. : Юринформцентр, 2001. – 355 с.

23. Тихонравов Ю.В. Основы философии права / Ю.В. Тихонравов. – М. : Вестник, 1997. – 608 с.

24. Фальковский А.О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції / А.О. Фальковский // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 40. – С. 59–64.

25. Финнис Дж. Естественное право и естественные права / Дж. Финнис. – М. : ИРИСЭН, 2012. – 554 с.

26. Фуллер Л. Мораль права / Л. Фуллер. – М. : РОССПЭН, 2007. – 306 с.

27. Четвернин В.А. Современные концепции естественного права / В.А. Четвернин. – М. : Наука, 1988. – 144 с.

28. Bix В.Н. Natural Law Theory: The Modern Tradition / В.Н. Bix // Handbook of Jurisprudence and Legal Philosophy ; ed. by J.L. Coleman, S.J. Shapiro. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 61–103.

29. Dworkin R. Sovereign virtue: the theory and practice of equality / R. Dworkin. – London : Harvard University Press, 2002. – 320 p.

30. Fuller L. Human Purpose and Natural Law / L. Fuller // The Journal of Philosophy. – 1956. – Vol. 33. – № 22. – P. 697–705.

31. Hayek F.A. The Constitution of Liberty / F.A. Hayek. – Chicago : University of Chicago Press, 1978. – 568 p.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Цуркан-Сайфуліна Юлія Василівна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Tsurkan-Saifulina Yuliia Vasylyvna – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Theory and History of State and Law of Chernivtsi Legal Institute of the National University “Odessa Law Academy”;

saifulina1001@gmail.com